حکومەتی هەرێمی کوردستان – عێراق

وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستیی

زانکۆی هەڵەبجە

کۆلێژی پەروەردەی شارەزوور

بەشی زمانی کوردیی

پێواژۆ فۆنۆمۆرفۆلۆژییەکان لە زمانی کوردیی - شێوەزاری شارەزووردا

نامەیەکە

جوانە ئیبراهیم عەبدوڵڵا

پێشکەشی ئەنجومەنی کۆلێژی پەروەردەی شارەزووری زانکۆی هەڵەبجەی کردووە و بەشێکە لە پێداویستییەکانی بەدەستهێنانی پلەی ماستەر لە زمانی کوردییدا

سەرپەرشت:

پ.د. دڵشاد محەمەد غەریب

(٢٠٢٤)ی زاینیی   (٢٧٢٣)ی کوردیی

ئەم نامەیە، بە ناونیشانی (پێواژۆ فۆنۆمۆرفۆلۆژییەکان لە زمانی کوردیی- شێوەزاری شارەزوور)دا، لە لایەن خوێندکار (جوانە ئیبراهیم عەبدوڵڵا)وە، بە سەرپەرشتیی من لە بەشی کوردیی کۆلێژی پەروەردەی شارەزوور/ زانکۆی هەڵەبجە ئامادەکراوە و بەشێکە لە پێداویستییەکانی پلەی ماستەر لە زمانی کوردییدا.

واژوو:

ناو: پ.د. دڵشاد محمد غریب

ڕۆژ: / / ٢٠٢٤

بەپێی ئەو پێشنیازە، ئەم نامەیە پێشکەش بە لیژنەی هەڵسەنگاندن دەکەم.

واژوو:

ناو: د. ئاریان سدیق عەزیز

سەرۆکی بەشی زمانی کوردیی

ڕۆژ: / /٢٠٢٤

ئێمەی ئەندامانی لیژنەی گفتۆگۆ و هەڵسەنگاندن، ئەم نامەیەمان خوێندەوە و لەگەڵ خوێندکارەکەدا گفتۆگۆمان لەبارەی ناوەرۆک و لایەنەکانی تری کرد و بڕیارماندا، کە شایەنی ئەوەیە بە پلەی (   ) بڕوانامەی ماستەری لە زمانی کوردییدا پێبدرێت.

واژوو:	واژوو:
ناو: پ.د. شەهاب تەیب تاهیر	ناو: پ.د. عادل ڕەشید قادر
سەرۆکی لیژنە	ئەندام
ڕۆژ : / /٢٠٢٤	ڕۆژ : / /٢٠٢٤
واژوو:	واژوو:
ناو: پ.ی.د. سازان زاهیر سەعید	ناو: پ.د. دڵشاد محەمەد غەریب
ئەندام	ئەندام و سەرپەرشت
ڕۆژ : / /٢٠٢٤	ڕۆژ : / /٢٠٢٤

لە لایەن ئەنجومەنی کۆلێژی پەروەردەی شارەزوورەوە پەسەندکرا.

واژوو:

ناو: پ.ی.د. ئەحمەد میرە

ڕاگری کۆلێژی پەروەردەی شارەزوور

ڕۆژ: / /٢٠٢٤

ئەم نامەیە پێشکەشە بە:

- دوو گەوهەری بەنرخی ژیانم (دایک و باوک)ی خۆشەویستم.
- خۆشەویستانی ژیانم هاوسەر و جگەرگۆشەکانم.
- بە خوشک و برا ئازیزەکانم.
- بەڕۆحی پاکی براو مامۆستای ژیانم، کاکم (م.عەلی)، کە هەمیشە لە بیر و هۆشمدایە.
- سەرجەم ئەو بەڕێزانەی، کە ئەم نامەیە دەخوێننەوە.
- زانکۆی هەڵەبجە، کۆلێژی پەروەردەی شارەزوور.

سوپاس و پێزانیین بۆ:

- خودای گەورە، ئەو زاتەی، کە لە نەبوونەوە هێناوینییەتە بوون و هەرگیز لەبیرماننناکات.

- سوپاسی بێ پایانم بۆ مامۆستای زۆر بەڕێزو سەرپەرشتم (پ. د. دڵشاد محەمەد غەریب)، کە بەوپەڕی دڵسۆزیی و لەخۆبوردووییەوە ئەرکی سەرپەرشتییکردنی ئەم نامەیەی لە ئەستۆگرت و زۆر دڵسۆزانە لێکۆڵینەوەکەی لە گەڵمدا بەئەنجامگەیاند و هاوکارێکی گەورە و پشتیوانێکی بێوێنەبوو لە تەواوکردنی نامەکەمدا.

- خانەوادە و خێزانەکەم، کە هەرگیز ناتوانم قەرەبووی هاندان و پشتیوانییەکانیان بکەمەوە.

- زانکۆی هەڵەبجە، ڕاگرایەتی کۆلێژی پەروەردەی شارەزوور، بەشی کوردی، کە دەرفەتی خوێندنی ماستەریان بۆ ڕەخساندین، بەتایبەت زۆر بەڕێز دکتۆر (ئەحمەد میرە).

- -مامۆستای قۆناغەکانی خوێندنی زانکۆم زۆر بەڕێز دکتۆر (ئاریان سدیق عەزیز)، کە لەم قۆناغە ئەکادیمییەشدا بەوپەڕی دڵسۆزییەوە هاوکار و پشتیوانم بوو.

- ئەو مامۆستا بەڕێزانەی، کە لە خوێندنی سەرەتایی تا خوێندنی باڵا وانەیان پێوتوم.

- هەمو ئەو بەڕێزانەی، کە لە بەئەنجامگەیاندنی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا هاوکارییان کردووم.

هێما و کورتکراوەکان

١-	(( ))	دەقی وەرگیراو
٢-	Ó	بڕگە
٣-	<	گۆڕدراوە بۆ
٤-	#____	کۆتایی وشە
٥-	____ #	سەرەتایی وشە
٦-	/	یان
٧-	/ /	فۆڕمی فۆنۆلۆژیی، مۆرفیم
٨-	←——	دەبێت بە
٩-	*	ناڕێزمانیی/ ڕێگا – پێنەدراوە
١٠-	[ ]	نواندنی فۆنەیتیکی
١١-	:	هەمبەر
١٣-	~	هاوواتا/ بە هەمان واتا دێت
١٤-	*V___	ڤاوڵ لە سەرەتای وشەدا نایەت
١٥-	C	کۆنسۆنانت/ نابڕگەیی
١٦-	V	ڤاوڵ/ بڕگەیی
١٧-	.	دیاریکردنی سنوری بڕگە
١٨-	< >	(نوسیین بە پیت/ نووسراو)
١٩-	( )	بۆ وشەی سەرنجڕاکێش
٢٠-	+	پێکەوەبەستن

لیستی زاراوەکان

Term	زاراوە
	ئـ
Phonetic Alphabet	ئەلفبێی فۆنەتیکی
	بـ
Syllable	بڕگە
Vowel	ڤاوڵ
Open Syllable	بڕگەی کراوە
Closed Syllable	بڕگەی داخراو
	پ
Language system	پێڕەوی زمان
	تـ
Plosives	تەقاو / گیراوەکان
	د
Vowel sounds	دەنگە ڤاوڵەکان
Consonant sounds	دەنگە کۆنسۆنانتەکان
Nasal sounds	دەنگە لوتییەکان
lateral sounds	دەنگە لاییەکان
Flap and Vibrant sounds	دەنگە لێدراو و لەرزۆکەکان

Diphthongs	دودەنگییەکان
Structure	دروستە
Phonetic	دەنگناسی
Phone	دەنگ
Appearance the sound	دەنگگۆڕکێ
	ڕ
Taktikos	ڕێکخستن
	س
Onset	سەرەتای بڕگە
Rhyme	سەروا
	ش
Inflection	شکاندنەوە
	ف
Generative Phonology	فۆنۆلۆژیی بەرهەمهێنان
Lexicon	فەرهەنگ
	ڤ
Simple Vowels	ڤاوڵە یەک دەنگییەکان
	گ
Minimal pairs	گچکەترین جووت
	ک

Nucleus	کرۆک
Dissimilation	کەوتنی دەنگ
	ل
Lexical	لێکسیکیی / فەرهەنگیی
Affixation	لاگرلکاندن
	ن
Semiconsonant	نیمچە کۆنسۆنانت
	هـ
Insertion	هەڵتۆقین
	و
Morphological words	وشەی مۆرفۆلۆژیی
Syllable component	وەچە پێکهاتەی بڕگە
Mono syllable words	وشەی سادەی یەک – بڕگەیی
Word Formation	وشە دروستکردن

پێڕست

ناونیشان و بابەت	لاپەڕە
١/٠) ناونیشانی لێکۆڵینەوەکە	١
٢/٠) هۆکاری هەڵبژاردنی لێکۆڵینەوەکە	١
٣/٠) ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە	١
٤/٠) سنوری لێکۆڵینەوەکە	١
٥/٠) گرنگیی لێکۆڵینەوەکە	٢
٦/٠) بەشەکانی لێکۆڵینەوەکە	٢
بەشی یەکهەم **پێداچوونەوە و تیۆریی**	
١/١) تیۆریی و زانیاریی بەرایی	٣
١-١/١) لێکۆڵینەوە کوردییەکان لەسەر ((پێواژۆ فۆنۆمۆرفۆلۆژییەکان))	٣-١٥
٢/١) فەرهەنگ و زانیاریی فەرهەنگیی	١٦-١٧
٣/١) دەنگناسیی/ علم الصوت/ Phonetic چەمک و تێڕوانین	١٧-٢٠
٤/١) فۆنۆتاکتیک	٢٠-٢١
٥/١) دەنگسازیی/ نظم الصوت/ Phonology چەمک و تێڕوانین	٢١-٢٢
٦/١) چەمک و پێناسەی (فۆنۆمۆرفۆلۆژیی- phono-Morphology)	٢٣-٢٤
٧/١) فۆنۆمۆرفۆلۆژیی وەک ڕووبەری بەیەکگەیشتنی نێوان فۆنۆلۆژیی و مۆرفۆلۆژیی	٢٤-٢٧
١-٧/١) وشەدروستکردن- word-formations	٢٨
٢-٧/١) شکاندنەوە- inflections	٢٨-٢٩

بەشی دوهەم پێرەوی فۆنێمەکان لە شێوەزارەکەدا	
١/٢)دەنگە بیستراوەکان	٣٠
٢/١-١) کۆنسۆنانتەکان - consonants	٣٠
٢/١-١-١) تەقاوەکان plosive	٣٥-٣٠
٢/١-١-٢) خشۆکەکان fricatives	٤٠-٣٥
٢/١-١-٣) ئەفریکات	٤١-٤٠
٢/١-١-٤) لوتییەکان	٤٢-٤١
٢/١-١-٥) دەنگە لاییەکان	٤٣-٤٢
٢/١-١-٦) دەنگە لێدراو و لەرزۆکەکان	٤٤-٤٣
٢/١-٢) نیمچە کۆنسۆنانتەکان	٤٥-٤٤
٢/١-٣) ڤاوڵەکان	٤٧
٢/١-٣-١) ڤاوڵە یەک دەنگییەکان	٥١-٤٧
٢/٢) پۆلێنکردنی فۆنێمەکان	٥١
٢/٢-١) هەنگاوی یەکهەم	٥٢-٥١
٢/٢-٢) هەنگاوی دوهەم	٥٧-٥٢
٢/٣) مۆدێلی بڕگە لە زمانی کوردییدا	٥٩-٥٧
٢/٣-١) دابەشبوونی بڕگە	٦٠
٢/٣-٢) بڕگە لە ڕوی ئۆرگانییەوە	٦١
٢/٣-٢-١) بڕگەی داخراو	٦١
٢/٣-٢-٢) بڕگەی کراوە	٦٢

بەشی سێیەم **پێواژۆ فۆنۆمۆرفۆلۆژییەکان**	
١/٣) پێواژۆ فۆنۆمۆرفۆلۆژییەکان لە پێکهاتەی وشەی مۆرفۆلۆژییدا	٦٣-٦٤
١/٣-١) کەوتنی دەنگ	٦٤-٦٥
١/٣-١-١) کەوتنی دەنگ لە وشەی داڕێژراودا	٦٥-٧٠
١/٣-١-١-١) کەوتنی دەنگە کۆنسۆنانتەکان لە وشەی مۆرفۆلۆژیی (پێشگر+بناغە)دا	٦٥-٦٦
١/٣-١-١-٢) کەوتنی دەنگە کۆنسۆنانتەکان لە وشەی مۆرفۆلۆژیی (بناغە +پاشگر)دا	٦٧-٦٨
١/٣-١-١-٣) کەوتنی دەنگە ڤاوڵەکان لە وشەی داڕێژراو (بناغە + پاشگر)دا	٦٨-٧٠
١/٣-١-٢) کەوتنی دەنگ لە وشەی (مۆرفۆلۆژیی- لێکدراو)دا	٧٠-٧٣
١/٣-١-٢-١) کەوتنی دەنگە کۆنسۆنانتەکان لە وشەی مۆرفۆلۆژیی (لێکدراو)دا	٧٠-٧٣
١/٣-١-٢-٢) کەوتنی دەنگە ڤاوڵەکان لە وشەی مۆرفۆلۆژیی (لێکدراو)دا	٧٣-٧٤
٢/٣) هەڵتۆقین	٧٤
٢/٣-١) هەڵتۆقینی دەنگ لە (وشەی مۆرفۆلۆژیی- داڕێژراو)دا	٧٤
٢/٣-١-١) هەڵتۆقینی دەنگی (نیمچە کۆنسۆنانت) لە وشەی مۆرفۆلۆژیی داڕێژراو (پێشگر+ بناغە)دا	٧٤-٧٥
٢/٣-١-٢) هەڵتۆقینی دەنگی (کۆنسۆنانت) لە وشەی مۆرفۆلۆژیی داڕێژراو (پێشگر+ بناغە)دا	٧٥-٧٦
٢/٣-١-٣) هەڵتۆقینی دەنگە ڤاوڵەکان لە وشەی مۆرفۆلۆژی (داڕێژراو)دا	٧٦-٧٧

٣/٢-٢) هەڵتۆقینی دەنگی کۆنسۆنانت لە وشەی (مۆرفۆلۆژیی- لێکدراو)دا	٧٧-٧٨
٣/٢-٢-١)هەڵتۆقینی دەنگی نیمچە کۆنسۆنانت لە وشەی (مۆرفۆلۆژیی- لێکدراو)دا	٧٧-٧٨
٣/٢-٢-٢)هەڵتۆقینی دەنگی کۆنسۆنانت لە وشەی (مۆرفۆلۆژیی- لێکدراو)دا	٧٨
٣/٢-٢-٣)هەڵتۆقینی دەنگی ڤاوڵ لە وشەی (مۆرفۆلۆژیی- لێکدراو)دا	٧٨
٣/٣) دەنگگۆڕکێ	٧٨-٧٩
٣/٣-١) دەنگگۆڕکێ لە (وشەی مۆرفۆلۆژیی- داڕێژراو)دا	٧٩
٣/٣-١-١) دەنگگۆڕکێی کۆنسۆنانتەکان (پێشگر+ بناغە)	٧٩-٨١
٣/٣-١-٢) دەنگگۆڕکێی کۆنسۆنانتەکان لە وشەی داڕێژراو (بناغە+پاشگر)دا	٨١-٨٣
٣/٣-١-٣) دەنگگۆڕکێی ڤاوڵەکان لە وشەی داڕێژراودا	٨٤-٨٧
٣/٣-٢) دەنگگۆڕکێ لە (وشەی مۆرفۆلۆژیی- لێکدراو)دا	٨٧-٩٠
ئەنجامەکان	٩١
سەرچاوەکان	٩٢-٩٦
الملخص	٩٧
Abstract	٩٨

ژماره	ناونیشانی خشته و هێڵکارییەکان	لاپەڕە
١	نواندنی زانیارییە فەرهەنگییەکان	١٦
٢	پێکهاتەی فۆنەتیکیی و فۆنۆلۆژیی	١٩
٣	نواندنی فۆنۆلۆژیی وشەکان	٢٧
٤	پەیوەندییە مۆرفۆلۆژییەکان	٢٧
٥	دەنگە کۆنسۆنانتەکان لە ڕووی ئۆرگانییەوە	٤٦
٦	دەنگە ڤاوڵەکان	٥٠
٧	پێکهاتەکانی بڕگە	٥٨
٨	بڕگە لە ڕووی ئۆرگانییەوە	٦١

پوخته

ئەم لێکۆڵینەوەیە بۆ (پێواژۆ فۆنۆمۆرفۆلۆژییەکان لە زمانی کوردیی- شێوەزاری شارەزوور)دا تەرخانکراوە، هەوڵدراوە بە شێوەیەکی پێڕەوبەندانە و لەسەر بنەما و مۆدێلی CV وەچەپێکهاتەکانی برگە، پێواژۆ فۆنۆمۆرفۆلۆژییەکان دیاریبکرێت، کە لەڕوی فۆنۆلۆژییەوە ڕودەدەن و بەرجەستەدەکرێن. توێژینەوەکە لە پێشەکییەک و سێ بەش پێکهاتووە. بەشی یەکهەم بۆ پێداچونەوە و زانیاریی گشتیی تەرخانکراوە. بەشی دوهەمیش بۆ دەستنیشانکردنی فۆنێمەکان و زانیاریی لە سەر مۆدێلی برگە نیشاندراوە. بەشی سێهەم بۆ پێواژۆ فۆنۆمۆرفۆلۆژییەکانی(کەوتن، هەڵتۆقین، دەنگگۆڕکێ) لە(وشەی مۆرفۆلۆژیی)دا تەرخانکراوە. ڕێبازی لێکۆڵینەوەکەیش ڕێبازی (پەسنیی - شیکاریی) بەکارهێنراوە، کە تێیدا پێواژۆکان بەپێی جێکەوتەکانی (سەرەتا، کۆتایی) برگە لە وشەی مۆرفۆلۆژییدا دەستنیشانکراون، شیکردنەوەی نمونەکان بە تیۆریی و هەنگاوەکانی کارکردنی قوتابخانەی گواستنەوە و بەرهەمهێنان و تیۆری(فۆنۆلۆژیی فەرهەنگیی و مۆرفۆلۆژیی-Lexical Phonology and Morphology) جێبەجێکراون. هەروەها لەپاڵ (ئەلفوبێی- فۆنێمی کوردیی)دا، (ئەلفوبێی - فۆنەیتیکی جیهانی -IPA)یش بۆ پێواژۆکان بەکارهێنراون. نمونەکانیش لە ئاخاوتنی ڕۆژانەی ئەمڕۆی (زمانی کوردیی- شێوەزار)ەکەوە وەرگیراون.

پێشەکیی

١/٠) ناونیشانی لێکۆڵینەوەکە:

لێکۆڵینەوەکە بۆ (**پێواژۆ فۆنۆمۆرفۆلۆژییەکان لە زمانی کوردیی- شێوەزاری شارەزوور**)دا تەرخانکراوە. هەوڵدەدات بە شێوەیەکی زانستیی و پێڕەوبەندانە پێواژۆ فۆنۆمۆرفۆلۆژییەکانی (کەوتن، هەڵتۆقین، دەنگگۆڕکێ) لە پێکهاتەی وشەی مۆرفۆلۆژییدا دیاریبکات.

٢/٠) هۆکاری هەڵبژاردنی ئەم ناونیشانە:

لە زمانی کوردیی – دیالێکتی کرمانجیی ناوەڕاستدا، تا وەکو ئەمڕۆ چەندین لێکۆڵینەوە لەبارەی (پێواژۆ فۆنۆلۆژییەکان)ەوە بەرچاودەکەون، بەڵام لە (شێوەزاری شارەزوور)دا، لەم ڕووەوە لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆ و زانستیی نابینرێت.

٣/٠) ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە:

لەم لێکۆڵینەوەیەدا ڕێبازی (پەسنیی - شیکاریی) بەکارهێنراوە، کە تێیدا (هۆکار و جێکەوتەکانی پێواژۆ فۆنۆمۆرفۆلۆژییەکان) لە وشەی مۆرفۆلۆژییدا دیاریکراون. شیکردنەوەی نمونەکان بەتیۆری (فۆنۆلۆژیی فەرهەنگیی و مۆرفۆلۆژیی- Lexical Phonology and Morphology) جێبەجێکراون. لە خستنەڕوی نمونەکاندا لەپاڵ (ئەلفوبێی-فۆنەتیکی) جیهانی (IPA)، (ئەلفوبێی - فۆنێمی)ی کوردییش بەکارهاتووە. سەرەڕای ئەوەیش کار بە مۆدێلی CV وەچە پێکهاتەکانی بڕگە دەکرێت، کە تێیدا پێواژۆکان لە (سەرەتا و کۆتایی)ی بڕگەی فۆنۆلۆژییدا، جیاکراونەتەوە و بە سێ وەچە پێکهاتە دانراون.

٤/٠) سنوری لێکۆڵینەوەکە:

نمونە و داتاکانی ئەم لێکۆڵینەوەیە، بە گشتیی لە (شێوەزاری - شارەزوور)ەوە، بەتایبەتی لە ئاخاوتنی ڕۆژانەی ئەمڕۆی ئاخێوەرانی ناوچەکەوە وەرگیراون.

٥/٠) گرنگیی لێكۆڵینەوەكە:

گرنگیی ئەم لێكۆڵینەوەیە لە ئەوەدایە، كە هەوڵێكە بۆ نیشاندانی پێواژۆ فۆنۆمۆرفۆلۆژییەكان لە شێوەزارەكەدا، چونكە لە زمانی كوردییدا، تا نوسینی ئەم لێكۆڵینەوەیە، لە بەرهەمە فۆنۆلۆژییەكاندا، بە شێوەیەكی پێڕەوبەندانە جیاوازیی نێوان پێواژۆی (فۆنۆلۆژیی و فۆنەتیكیی) نەكراوە.

٦/٠) بەشەكانی لێكۆڵینەوەكە:

لێكۆڵینەوەكە جگە لە پێشەكیی و ئەنجام، لە سێ بەش و پوختەی لێكۆڵینەوەكە بە زمانی(عەرەبیی و ئینگلیزیی) پێكهاتووە.

بەشی یەكهەم: لە دوو پار پێكدێت.

پاری یەكهەم: بۆ بەرچاوڕونی، تەنها بە كورتیی ئاماژە بە هەندێك لە ئەو لێكۆڵینەوانە كراوە، كە لەبارەی پێواژۆ فۆنۆلۆژییەكانی زمانی كوردییەوە ئەنجامدراون.

پاری دوهەم: هەندێك لایەنی تیۆریی و زانیاریی گشتیی نیشاندراون.

بەشی دوهەم: بۆ پێڕەوی فۆنێمەكان لەناو ئەو دەنگانەدا تەرخانكراوە، كە لە شێوەزارەكەدا هەن و دەبیسترێن.

بەشی سێهەم: بۆ پێواژۆ فۆنۆلۆژییەكانی شێوەزارەكە تەرخانكراوە، هەوڵدراوە لەسەر بنەمای بڕگە و بڕگەسازیی، پێواژۆكان نیشانبدرێن.

بەشی یەکەم

پێداچونەوە و تیۆریی

پێداچوونەوە و تیۆریی

١/١) تیۆریی و زانیاریی بەرایی

لەم بەشەدا بە پێویستی دەزانین ئەو لێکۆڵینەوانەی، کە لە بارەی پێواژۆ فۆنۆلۆژییەکانەوە ئەنجامدراون، بخەینەڕوو، چونکە لێکۆڵەران لە لێکۆڵینەوەکانیاندا باسی دیاردەکانی گۆڕانە دەنگییەکانیان کردووە، بەڵام بەپێی پێویست پێواژۆ فۆنەتیکیی و فۆنۆلۆژییەکانیان جیانەکردووەتەوە، لێرەدا لەبەر زۆریی لێکۆڵینەوەکان لەسەر ئەم بابەتە، تەنها چەند لێکۆڵینەوەیەک دەخەینەڕوو:

١-١/١) لێکۆڵینەوە کوردییەکان لەسەر ((پێواژۆ فۆنۆمۆرفۆلۆژییەکان))

ئەگەر بە وردیی بە بەرهەمە زمانەوانییەکاندا بچینەوە، دەبینین هەندێک لە توێژەرانی زمانی کوردیی بە شێوەی ڕاستەوخۆ، یان ناڕاستەوخۆ لێکۆڵینەوەیان لەسەر (پێواژۆ فۆنۆلۆژییەکان) لە زمانی کوردییدا کردووە، هەریەکەیان بە گوێرەی نیاز و مەبەستی لێکۆڵینەوەکانیان، ئاماژەیان بە ئەو بابەتە داوە. بێگومان ئەم بابەتەش وەکو هەموو بابەتەکانی دیکەی زمانی کوردیی، لەبەرئەوەی پێواژۆکان جۆربەجۆرن و لە پێکهاتووەکانی (دەنگناسیی و دەنگسازیی)دا، بەرجەستەدەکرێن. بۆیە پێویستی بە لێکۆڵینەوەیەکی پێڕەوبەندانە و سەربەخۆ هەیە. لە بەجێهێنانی ئەم کارەدا، بە مەبەستی دەوڵەمەندکردنی لێکۆڵینەوەکەمان بە پێویستمان زانی لەبەر زۆریی سەرچاوەکان، تەنها بە کورتی پێداچوونەوە بە هەندێک لەو لێکۆڵینەوانەدا بکەین، کە لە بارەی ئەم بابەتەوە نوسراون. لە ئەنجامی گۆکردن و چوونەپاڵیەکی دەنگەکانی زمان و ئەو هۆکارانەی، کە ئەلۆفۆنیان لێدەکەوێتەوە و بە سروشت و چۆنیەتیی بەکارهێنانی دەنگەکان لە سیستەم و پێڕەوە دەنگییەکەی زمانەکاندا، کۆمەڵێک یاسای دەنگیی تایبەت بە دەنگەکانی زمانێک پەیدادەبن.

١) طالب حسين علی، لە نامەی ماستەرەکەیدا- لەژێر سەرناوی (فۆنۆلۆجی کوردی و دیاردەی ئاسانبوونی فۆنێمەکان لە زاری سلێمانیدا)، نزیکەی (٩٥) لاپەڕەی بۆ ئەم لێکۆڵینەوەیە تەرخانکردووە (علی،١٩٨٩). سەرەتا وەک دەستپێکێک و لە بەشی یەکهەمدا،

بەکورتی هەندێک زانیاریی تیۆریی سەبارەت بە (ئەرک و کارکردنی ئەندامانی ئاخاوتن، فۆنێم و ئەلەفۆن، فۆنێمەکانی-زاری سلێمانی و دابەشکردنیان) (ل٨-٣٩) خستووەتەڕوو.
پاشان لە بەشی دوهەمیشدا هەندێک زانیاریی تیۆریی لەسەر (گۆڕانی زمان- گۆڕانی دەنگ و ئاسانبونی دەنگەکان لە دوواندا) نیشاندەدات (ل٤١ـ٤٨). ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، کە گۆڕانی دەنگ و ئاسانبوونی دەنگەکان لە دواندا، زمان لەسەر بناغەی درکاندنی دەنگ دامەزراوەو درکاندنی دەنگەکانی زمانیش لە ڕاستیدا وەکو خۆیان نامێننەوە، بەڵکو بە تێپەڕبوونی کات گۆڕانیان بەسەردا دێت، هەندێکجار ئەم گۆڕانە لەسەرخۆیە، هەندێکجاریش خێرا ڕوودەدات، پێکهاتوی فۆنۆلۆژیی زیاتر لە پێکهاتووەکانی تر دەگۆڕێ و هەستی پێدەکرێت. لەگەڵ ئەوەشدا گۆڕانی دەنگ وەک دیاردەیەکی گشتی، هەموو زمانەکان دەگرێتەوە، بەتایبەتی کاتێک، کە دەنگ دەچێتە چوارچێوەی قسەکردن و دوانی ڕاستەوخۆ، چونکە جیاکردنەوەی دەنگ لە وێنەکەی واتە نوسینەوەی ئەم ڕاستییەمان بۆ دەردەخات، کە هەمیشە گۆڕانی زیاتر بەسەردادێت، بێ ئەوەی گۆڕان لە شێوەی نوسراوی زمانەکەدا ڕووبدات، باشترین بەڵگەش بۆ ئەمە، زۆرجار دەبینین شێوەی نوسینەوەی هەندێک زمان جیاوازی هەیە لەگەڵ درکاندنی دەنگەکانیدا، واتە گۆڕان هەمیشە بەردەوامە لە دواندا، بەڵام شێوەی نوسینەوەی زمانەکە وەکوخۆی ماوەتەوە.
هەروەها لاپەڕە (٤٩ـ٥٨) بۆ گۆڕانی دەنگە کۆنسۆنانتەکان-گونجان تەرخانکراوە و ئەوە نیشاندەدات، کە بریتییە لە ((گۆڕانی دەنگێک، بۆ ئەوەی لە دەنگێکی دراوسێی خۆی بچێت. مەبەست لە گونجان ئاسانکردنی درکاندنە)) (ل٤٩). لەهەمان لاپەڕەدا جۆرەکانی گونجان بەسەر دوو بەشدا دابەش دەکات :

١) گونجانی تەواو:
لەم جۆرە گونجانەدا ((دەنگێک دەگۆڕێت بۆ ئەوەی بەتەواوی لە دەنگێکی تر بچێت، بەواتا دەنگی کارتێکراو دەگۆڕێت بە دەنگی کارتێکردوو)) (ل٤٩). بۆ ئەم جۆرەیان چەند نمونەیەک دەخاتەڕوو، وەک:
ا) ((جاجمەکەم دا بە خۆما > جاجمەکەم ما بە خۆما
ب) کتیبەکەم پیشان دا > کتیبەکەم پیشان نا)) (ل٥٠)

له شیکردنەوەی نموونەکاندا، ئەوە نیشاندراوە، کە دەنگی پێشەوە کاری لەسەر دەنگی دواوەوە کردووە. هەر بۆ ئەم باسە چەند نمونەیەکی تری نیشانداوە و وەهای بۆ چووە، کە ئەو جۆرە گۆڕانە، گۆڕانی فۆنۆلۆژیین (ل٥٠ـ٥٢). ئەوەی جێگای سەرنج و تێبینی بێت، ئەو نمونانە پێواژۆی فۆنەتیکیین، نەک فۆنۆلۆژیی.

٢) گونجانی ناتەواو:

لەم جۆرە گونجانەدا ((واتە سیفەتێک لە دەنگەکە دەگۆڕێت، بۆ ئەوەی جۆرە گونجانێک پەیدا بکات لەگەڵ دەنگێکی تردا. بەتایبەتی لەگەڵ دەنگە کارتێکردووەکەدا)) (ل٥٢). ئەم جۆرەیان لەڕوی گڕیی و کپییەوە، بەسەر دوو جۆردا دابەشکراوە، وەک:

٢ـ ا) گونجان لەڕوی گڕییەوە: ((واتە گۆڕانی دەنگی کپ بە گڕ، بۆ ئەوەی لەگەڵ دەنگێکی تردا بگونجێت لە سیفەتی گڕیدا)) (ل٥٢). بۆ ئەم مەبەستەیش چەند نمونەیەک نیشاندراون، وەک:

((پاش نوێژ > پاژ نوێژ

پێش گر > پێژ گر

دەست گا > دەزگا ...هتد)) (ل٥٢).

٢-ب) گونجان لەڕوی کپییەوە: ((واتە گۆڕانی دەنگی گڕ بە کپ، بە مەبەستی گونجانە لەگەڵ دەنگێکی تردا لە سیفەتی کپیدا)) (ل٥٣). بۆ ئەم باسە چەند نمونەیەک نیشاندراون، وەک:

((ڕۆژ + تان > ڕۆشتان (ڕۆشتان باش)

چی + ب + کەم > چی پکەم

بەرزکردنەوە > بەرسکردنەوە)) (ل٥٣).

لێکۆڵەر لاپەڕە (٥٨ـ٦٨)ی بۆ کەوتن/ سوانی دەنگە کۆنسۆنانتەکان تەرخانکردووە و ئەوە نیشاندەدات، کە بریتییە لە ((سووانی دەنگێک، یان زیاتر لە مۆرفیمێکدا، بە مەبەستی ئاسان کردنی دەربڕین)) (ل٥٨). ئاماژە بۆ ئەوە کراوە، کە سوانی دەنگ لە (سەرەتا، ناوەڕاست، کۆتایی) وشەدا ڕودەدەن.

١ـ-سەرەتای وشە، وەک:

((ببە بە پیاو > بە بە پیاو

ددان > دان

هوشیار > وشیار)) (ل٥٩).

١ـ ناوەڕاستی وشە، وەک:

((هەڵ بگرە > هەڵگرە

ڕابکە > ڕاکە

تێبگەم > تێگەم...هتد))(ل٦٠).

١ـ کۆتایی وشە، وەک:

((ئەڕوات > ئەڕوا

بخوات > بخوا

بڕۆیت > بڕۆی...هتد)) (ل٦٦ـ٦٧).

مامۆستای ناوبراو لاپەڕەکانی (٦٨–٧٩)ی بۆ گۆڕانی دەنگە ڤاوڵەکان تەرخانکردووە و ئەوە نیشاندەدات، کە ((لە ئەنجامی دوو مۆرفیم، یان وشەیەک لەگەڵ مۆرفیمێکدا، کە دوو ڤاوڵ بەیەک دەگەن، چەند گۆڕانێکی فۆنیمی لە مۆرفیمەکاندا ڕوودەدات)) (ل٦٨). دواتر بۆ (گۆڕانی ڤاوڵ بە دەنگێکی تر) چەند نمونەیەک دەخاتەڕوو، وەک:

((کوڕ > کوڕی kuri

چاو > چاوی cawi)) (ل٦٩).

پاشان ئاماژەی بە ئەوە داوە، ئەگەر وشەکە بە دەنگێکی ڤاوڵ کۆتایی هاتبێت، ئەو دەمە مۆرفیمەکە لە شێوەی (/y/)دا دەردەکەویت، وەک:

((برا + ی > برای bray

گۆزە +ی > گۆزەی gozay ...هتد)) (ل٦٩).

هەروەها لە لاپەڕەکانی(٧٠ـ٧١)دا ئاماژەی بە گۆڕانی هەندێک لە ڤاوڵەکان بە نیمچە کۆنسۆنانت، یاخو ڤاوڵێکی دیکە کردووە، وەک:

١) گۆڕانی [ۆ] بە [و]

-ئە + رۆ + ات > ئەڕوات > ئەڕوا

-ئە + خۆ + ات > ئەخوات > ئەخوا

٢) گۆڕانی/ی/، /و/ بە /ێ/

-کورسی + ەکە > کورسێکە

-ماسی + ەکە + ات > ماسێکە
-نارد + وو + ی + ەتی > ناردوویێتی
-کرد + وو + ی + ەتی > کردوویێتی

لێکۆڵەر لە باسی (نەگونجانی دوورکەوتنەوەی ڤاوڵەکان) ئەوەی نیشانداوە ((جاری وا دەبیت دوو ڤاوڵ بە یەک دەگەن، دەنگێک لەبەینیاندا پەیدادەبێت، بۆ ئەوەی لەیەکتر جیایان بکاتەوە و هێشووە ڤاوڵ دروست نەبێت....لەڕاستیدا پەیدابوونی ئەم فۆنێمانەش دەگەڕێتەوە بۆ دوو هۆی سەرەکی)) (ل٧١). بۆ ئەو مەبەستەیش چەند نمونەیەک دەخاتەڕوو، وەک:

-((ئەوە + دەرگا > ە > ئەوە دەرگایە
ئەوە + چەقۆ > ە > ئەوە چەقۆیە...هتد))
- ((ئەم + کانی > ە > ئەم کانییە
ئەم + دێ > ە > ئەم دێیە...هتد))
-((گەڕا + ەوە > گەڕایەوە
بوژا + ەوە > بوژایەوە...هتد))
-((لە سەرەتادا > لە سەرەتایا
لە خانۆکەدا > لەخانۆکەیا...هتد))(ل٧٢ـ٧٣).

هەروەها لە لاپەڕەکانی (٧٥ـ٧٩)دا ئاماژەی بە سوانی هەندێک لە ڤاوڵەکان کردووەو دەڵێت: ((لە ئەنجامی لێکدانی دوو مۆرفێم یان زیاتر، کە دوو ڤاوڵ بەیەک دەگەن، لە هەندێ حاڵەتدا ڤاوڵێک یان زیاتر لەناو دەچێت)) (ل٧٥). بەهەمان شێوە بۆ ئەم باسەیشی چەند نمونەیەک دەخاتەڕوو، وەک:
-((چەقۆ + ەکە > چەقۆکە ..... [ە]
چەقۆکە + ان > چەقۆکان ..... [ە]... هتد))
-((ئە + گە > ات >ئەگات > ئەگا [ە]
ئە + بە > ات >ئەبات > ئەبا... هتد)) [ە]
-((لە + ئێرە > لێرە
لە + ئەوێ > لەوێ...هتد)) [ە، ئـ]

-((فڕی + ین > فڕین [ی]
وەری + ین > وەرین...هتد)) [ی] (ل٧٦ـ٧٨).

پاش ئەوەی لە بەشی دوهەمدا، هەندێک زانیاریی لەسەر (گۆڕانی زمان- گۆڕانی دەنگ و ئاسانبوونی دەنگەکان لە دوواندا) نیشانداوە، لە بەشی سێهەمیشدا لەژێر ناوی (کۆمەڵێ یاسای فۆنۆلۆجی –گۆڕانی فۆنێمەکان لە زاری سلێمانیدا) باسی هەمان پێواژۆکانی بەشی دوهەم دەکات، تەنها ئەوە نەبێت، لەم بەشەدا باسی یاساکان لە ڕوی گڕیی و کپییەوە کراون (ل٨١ـ٩٥).

٢) ڕەحمان ئیسماعیل حەسەن لەژێر سەرناوی (ئاسانبوونی بڕگە لە کوردی)دا، بەشی سێهەمی بۆ (جۆری لە گۆڕانەکان) تەرخانکردوە (حەسەن: ١٩٩١:٧٥ـ ٩٨). تێیدا باسی ئەم بابەتانەی لای خوارەوە کراوە:
١) گۆڕان لە نەبزوێندا:
سەرەتا بۆ ئەم بابەتە هەندێک زانیاریی پێداچونەوە بۆ بڕگە و دیاردەی ئاسانبونی بڕگە دەکات و دەڵێت: ((بەڵگە نەویستە کە سنووری بڕگە گۆڕانی بەسەردا دێت، ئەم گۆڕانەش کە بەهۆی چەند کردەیەکی فۆنۆلۆجی وەک کەوتنی دەنگ و فڕێدانی بڕگە و نێوانکردن و تەبایی دەنگەوە ئەنجام دەدرێن)) (ل٧١ـ٧٤). بۆ هەمان گۆڕانی دەنگیی، باسی (لابردنی نەبزوێن و نێوانکردن بە نەبزوێن) دەکات.

ا) لابردنی نەبزوێن: ((بریتییە لە کرتاندن و لە ناو چوونی دەنگێک یان بڕگەیەک بەمەبەستی ئاسانکردنی دەربڕین)) (ل٧٤). ئەوەی جێگای سەرسوڕمان و تێبینییە، ناونیشانەکە و نامەی ماستەرەکە تایبەتە بە بڕگە و بڕگەسازیی، کەچی باسی لابردنی فۆنێم لە (سەرەتا و ناوەڕاست و کۆتایی)ی وشە و دەستەواژەدا دەکات (ل٧٤–٨٣).
ب) نێوانکردن بە نەبزوێن: ((دەوری نێوانکردن لە نێوان دوو بزوێن کە سەر بەیەکترن لە زمانی کوردیدا بە شێوەیەکی سەرەکی هەردوو نیمچە بزوێنی/ی/ یان /و/ دەیبینێت)) (ل٨٣). باسی چەند دیاردەیەک دەکات، بۆ ئەم بابەتە تەنها چەند نمونەیەک دەخەینەڕوو، وەک:
((چا ⟵ چایەکە

سە ⟵ سەیەکە

چا ⟵ چایەک

دۆ ⟵ دۆیەک)) (ل٨٣-٨٧).

٢) گۆڕان لە بزوێندا ((لەناوچوونی بزوێن و گۆڕانی بینای بڕگە بەرەو ئاسانی پەسەنی)) (ل٨٧). بۆ ئەم باسەیش بەکورتیی چەند نمونەیەک دەخەینەڕوو، وەک:

((لە + ئەوێ ⟵ لەوێ

بە + ئەو ⟵ بەو

دانان: دان + /- ەر/ ⟵ دانەر

پەنجەرە+ ەکە ⟵ پەنجەرەکە...هتد)) (ل٨٧-٩٥).

ب) نێوانکردن بە بزوێن ((نێوان کردن بە بزوێن دەوری لە گۆڕینی بینای بڕگەکانی وشە بردنی بەرەو بڕگەی ئاسانی پەسەندی هەیە)) (ل٩٥). وەک:

بەرد + / - ە -/ + نوێژ ⟵ بەردەنوێژ

ڕەش + / - ە - / + با ⟵ ڕەشەبا

٣) پەیدابوونی دەنگی نوێ لە ئەنجامی چوونە سەریەکی دوو بزوێن.

ا) گۆڕانی بزوێن بۆ نیمچە بزوێن.

ب) گۆڕانی نیمچە بزوێن بۆ بزوێن.

٣) دولبەر ئیبراهیم فەرەج شاڵی لەژێر سەرناوی (یاسا دەنگییەکانی زمانی کوردی)دا، نزیکەی (١١٠) لاپەڕەی بۆ یاسا دەنگییەکان تەرخانکردووە و بەسەر دوو بەشدا دابەشیکردووە (فەرەج: ٢٠٠٠). بەشی یەکەم بۆ (بەسەرکردنەوە و کورتە هەڵسەنگاندنێک) تەرخانکراوە، کە تێیدا بیر و بۆچوونی خۆیان لەسەر بەرهەمە زمانەوانییەکان نیشانداوە (ل٥-٤٦).

لە بەشی دوهەمدا، لێکۆڵەر لەسەر بنەمای زانستی زمان، یاسا دەنگییەکانی زمانی کوردیی دەستنیشانکردووە، وەک:

((١-وێکچواندنی دەنگ

٢- تێچوونی دەنگ

٣- پەیدابوونی دەنگ

٤ –دەنگە گۆڕکێ

٥– جێگۆڕکێی دەنگ

٦– گونجان و نەگونجانی دەنگ)) (ل٥٠ـ١١٢).

لێکۆڵەر سەرەتا تایبەت بە (وێکچواندنی دەنگ) هەندێک زانیاریی تیۆریی نیشاندەدات، پاشان دوو جۆر وێکچواندن دەستنیشاندەکات(ل٥٢ـ٥٥).

یەکهەم) وێکچواندنی هەمەکیی: ((ئەم حاڵەتە، کە بە زۆری لە شێوەی سلێمانیدا دەبیسترێ و هەندێک دەنگ دەگرێتەخۆ، کە لە نێوانیاندا دوو فۆنێمی /د/ و /ب/ پتر ئەو گۆڕانکارییەیان بەسەردا دێت)). وەک:

١– ا) ساز – ز + د – زز – ساززان

ب) هان – ن +د – نن – هاننان...هتد.

٢– ا) مات > د + ماددان

ب) کردتان > ت + کرتتان...هتد.

٣–ا) شەمبە > شەممە

ب) لێم بە > لێم مە ...هتد. (ل٥٥–٥٦)

دوهەم) وێکچواندنی هەندەکیی: ((لە زمانی کوردیدا دوو وێکچواندنی هەندەکی دەبینرێ.

یەک– گۆڕینی دەنگێکی ئاوازەدار بە کپ)) (ل٥٧). وەک:

١–ا) ز > س

پارێز > پاراستن ... هتد

ب) ژ > ش

کوژران > کوشتن، کوشتی

ب) ب > پ

بچۆ > پچۆ...هتد. (ل٥٧).

دوهەم– گۆڕینی دەنگێکی کپ بە ئاوازەدار، وەک:

١–ا) س > ز

دەست + گا > دەزگا ...هتد

ب) ش > ژ

هەشت + دە > هەژدە ...هتد. (ل٥٩).

لێکۆڵەر بە هەمان شێوە سەرەتا هەندێک زانیاریی تیۆریی تایبەت بە (تێچوونی دەنگ) نیشاندەدات (ل٦٠-٦٣). پاشان تێچونی دەنگ لە سێ خاڵدا شرۆڤەدەکات.

١) تێچوونی کۆنسۆنانت، بۆ ئەم باسەیان، فۆنیمەکانی (/د، ت، ب، هـ ، ک، ئـ/) نیشاندراون، وەک:ـ

ا) ((زیادتر> زیاتر

زیادکردن> زیاکردن

ب) دەست > دەس

یاداشت > یاداش

پ) ڕابکە > ڕاکە

وەربگرە > وەرگرە

ت) هورد > ورد

هوڕ > وڕ

د) چاک کردن > چاکردن

چاکتر > چاتر

ج) گوڵ+ ئاو > گوڵاو

ماست+ ئاو > ماساو)) (ل٦٣-٧٥).

٢) تێچوونی بزوێن، تایبەت بە تێچوونی بزوێنەکان، مامۆستای ناوبراو تیشکی خستووەتە سەر فۆنیمەکانی (/ە، ا، ێ، بزرۆکە-i-).

ا) ((خەندە + ان> خەندان

ناڵە + اندن> ناڵاندان

ب) شکان + اندن = شکاندن

سووتان + اندن = سووتاندن

پ) دانان: دانێ + /- ەر/ = دانەر

پاڵنان: پاڵن + /- ەر/ = پاڵنەر

ت) گەنم genim > گەنمەکە genmeka...هتد)) (ل٧٦-٧٩).

٣) تێچوونی کۆنسۆنانت و بزوێن پێکەوە، تایبەت بە تێچوونی کۆنسۆنانت و بزوێنیش پێکەوە، مامۆستای ناوبراو تیشکی خستووەتە سەر فۆڕمەکانی (/ئە، ئا، با)، وەک:

ا) ((ئەمن > من

ئەگەر > گەر

ئەمیر > میر

گائاسن > گاسن...هتد)) (ل٧٩-٨١)).

دواتر لە باسێکی تردا لەژێر ناوی (پەیدابوونی دەنگ)دا، ئاماژە بۆ ئەوە کراوە، کە ((دەنگەکانی زمان دەکەونە پاڵ یەک، بۆ داڕشتنی دانەی گەورەتر (بڕگە، وشە، ڕستە)، کارلێک دەکەن، لە ئەنجامی ئەم کارلێک کردنە دەنگ هەیە دەگۆڕێ....هەیە پەیدادەبێ....هەیە دەتوێتەوە))(ل٨٢). پاشان بۆ ئەم مەبەستە، دوو جۆر پەیدابوون: ((١- پەیدابوونی کۆنسۆنانت ٢- پەیدابوونی بزوێن (ل٨٩-١٠٥)) دیاریکراوە و بۆ هەریەکەیان کۆمەڵێک نمونە هێنراونەتەوە (ل٨٢-٨٨).

لە خاڵی (٤)دا، لە یاسای دەنگەگۆڕکێ دەدوێت و دەڵێت: ((دەنگەگۆڕکێ بریتییە لەوەی دەنگێک جێگەی دەنگێکی دی بگرێتەوە، بێ ئەوەی کار بکاتە سەر گۆڕینی واتا)) (ل٨٩). بۆ ئەم بابەتەیش، ئەوە نیشاندراوە، کە لە زمانی کوردییدا دەنگەگۆڕکێ یەکجار بەربڵاوە و لەم سێ شێوانەی خوارەوەدا دەبینرێت :

١-کۆنسۆنانت بە کۆنسۆنانت ٢- بزوێن بە بزوێن٣- بزوێن بە دیفتۆنگ)) (ل٨٩-١٠٥).

پاشان لێکۆڵەر باسی (جێگۆڕکێی دەنگ) دەکات، سەرەتا هەندێک زانیاریی و بیروبۆچوونی چەند زمانەوانێک دەخاتەڕوو. ئەوە نیشاندراوە، کە جێگۆڕکێی دەنگ بۆ چوار هۆکار دەگەڕێتەوە:

((یەکەم: ئەوانەی بەهۆی بوونی دیالێکت و بەشە دیالێکتی جیاوازەوە سازبوون.

دووەم: ئەوانەی لە تاکە زارێکدا جێگۆڕکێ دەکەن.

سێهەم: ئەو جێگۆڕکێیانەی بەهۆی ڕادەی نزمیی ڕۆشنبیریی ئاخێوەرەوە ڕوودەدەن.

چوارەم: لەبەرئەوەی لە زمانی کوردیدا دوو دەنگی/و/، /ۆ/ بە دوای /ی/دا نایەن، بۆیە کورد ناچارە ئەو وشانەی (یو)، (یۆ)یان تێدایە، جێگەگۆڕکێیان پێ بکات و بیکاتە(وێ)..)) (ل١٠٦-١٠٩).

له کۆتا باسیشیدا، دێتە سەر باسی (گونجان و نەگونجانی دەنگ) و هەندێک نمونە لەو بارەیەوە دەهێنێتەوە (ل١١٠-١١٢). سەرنجمان دەربارەی ئەم لێکۆڵینەوەیە بەتایبەت ئەوەیە، کە هیچ زانیارییەک، یاخود شتێکی زانستی تری تێیدا بەدی ناکرێت و لەهەمان لێکۆڵینەوەکەی (طالب حسین علی) دەچێت.

٣) شنۆ قادر محمد، له نامەی ماستەرەکەیدا- لەژێر سەرناوی (یاسا فۆنۆلۆجییەکانی کوردی شێوەزاری کەرکوک)دا نزیکەی (٦٥) لاپەڕەی بۆ ئەو بابەتە تەرخانکردووە (محمد:٢٠٠٨). سەرەتا وەک دەستپێکێک و لە بەشی یەکەمدا، بە کورتی هەندێک زانیاریی تیۆریی تایبەت بە (ئاستەکانی زمان و ئاستی دەنگسازیی، فۆنەتیک و فۆنۆلۆجی، فۆنێم و ئەلەفۆن، جۆرەکانی فۆنێم، فۆنێمەکانی زمانی کوردی شێوەزاری کەرکوک) (ل٣-١٧) خستووەتەڕوو.

لە بەشی دوهەمیشدا، دێتەسەر باسی هەندێک زانیاریی لەسەر یاسا فۆنۆلۆژییەکان، وەکو (گۆڕانی دەنگەکان لە زماندا- گۆڕانی کۆنسۆنانتەکان، گۆڕانی ڤاوڵەکان)، دەخاتەڕوو لێکۆڵەر ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، کە پێکهاتوی فۆنۆلۆژیی، زیاتر لە پێکهاتووەکانی تر دەگۆڕێت و هەستی پێدەکرێت، دواتر دێتەسەر باسی گۆڕانە دەنگییەکان (ل١٨-٥٥). لەم بەشەدا لەبەرئەوەی شرۆڤەیەکی نوێ نابینرێت، کە جیاواز بێت لە بەرهەمەکانی پێشووتر، بۆیە زیاتر لەسەری ناوەستین.

بەشی سێهەم، بۆ (یاساکانی پێکهاتەی بڕگەی فۆنۆلۆجی) لەڕوی فۆنەتیک و فۆنۆلۆژییەوە تەرخانکراوە و بە کورتیی هەندێک زانیاریی تایبەت بە قاڵبەکانی بڕگەی زمانی کوردیی نیشاندراوە (ل٥٩-٦٢). پاشان دێتەسەر باسی (گۆڕانی قاڵبەکانی برگە)، بۆ ئەم مەبەستە هەندێک نمونە دەخاتەڕوو، بەڵام ئەوەی جێگای سەرنج و تێبینی بێت، شرۆڤەیەکی زانستیی بۆ نمونەکان ئەنجامنەدراون (ل٦٢-٦٤).

لەبەر زۆریی ئەو لێکۆڵینەوە و بەرهەمانەی لەبارەی یاسا فۆنۆلۆژییەکانی زمانی کوردییەوە نوسراون، هاوکات لەبەرئەوەی هەمان (پێناسە، پۆلێنکردن، نمونە...هتد) بەرچاودەکەون، بۆیە تەنها بە کورتیی ناو و ناونیشانی لێکۆڵینەوەکان دەخەینەڕوو

٤) دیار عەبدولکەریم سەعید لەژێر سەرناوی (یاسایێن دەنگی د کوردیا ژۆریدا) بە هەمان شێوەی بەرهەمەکانی تر، سەرەتا وەک دەستپێکێک بە کورتیی هەندێک زانیاریی تیۆریی تایبەت بە پێواژۆ فۆنۆلۆژییەکان دەخاتەڕوو، دواتر لە یاسا دەنگییەکانی شێوەزارەکە دواوە) (سەعید: ٢٠٠٧: ٧٥-١١٥).